

ÖNASYA'DA GEÇ TUNÇ ÇAĞI TİCARET HAYATINDA HİTİT DEVLETİNİN YERİ

Süleyman ÖZKAN

Eski Önasya halkları, Neolitik çağdan itibaren birbirleriyle ticari ilişkiler kurmuşlardı. Çünkü, Anadolu, İran, Suriye, Mezopotamya, Filistin, Mısır, Kıbrıs, Girit ve Kıta Yunanistan'ın doğal kaynakları kendi kendilerine yeterli değildi. Bu ülkeler, kendilerinde bulunmayan ihtiyaç maddelerini ticaret yoluyla karşılıyorlardı.

Mezopotamya, söz konusu ülkeler arasında en fakir doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle, birçok malzemeyi (Çeşitli ağaç, taş ve madeni) dışardan getiriyordu.¹ Bunun için karada kervanlar, Fırat ve Dicle nehirleri ile Basra Körfezi'nde gemiler çalıştırılıyordu. Kervanlar Doğu Anadolu'dan obsidien, Amanos Dağlarından sedir ağacı tomruğu, Elam'dan altın, gümüş, ağaç ve yarı değerli taşlar, Mağan'dan diorit taşı ve bakır, Meluhha'dan altın ve bakır, Tilmun (Bahreyn ve Arabistan kıyıları)'dan bakır, Kerkük'ten asfalt ve taş, İran üzerinden lapislazuli ve kalay geliyordu. Bunların bir kısmını kendi ihtiyaçları için sarfederken, bir kısmını da batıdaki ülkelere ihraç ediyorlardı.

Akkad çağında, Mezopotamyalı tüccar, Anadolu içlerine kadar girmiş ve muhtemelen ticarî koloniler kurmuşlardı. Bu ticaret, II. Bin'in başlarında Eski Asur Devleti'nin denetimi altına girdi. Anadolu beyleri gümüş, altın, bakır ve yün karşılığında Asur'dan mamul madde, dokuma ve kalay alıyorlardı. 200 yıl kadar devam eden bu ilişki hem Asur hem de Anadolu'da meydana gelen iktidar değişiklikleri nedeniyle önce zayıfladı ve sonra da ortadan kalktı.

İsin-Larsa çağında tacirler, sarayın ve tapınağın emrinden çıkmışlar, serbest olarak kendi kârları için çalışmaya başlamışlardır.² Ama tüccar ve ticaret yine de sarayın koruması ve denetimi altınada idi. Güney Mezopotamya'da Eski Babil Devleti çok iyi bir ticaret ağı kurmuştu ve bu durum Orta Babil (Kas) çağında da devam etti. Babil, Larsa, İsin, Puzriş-Dagan, Kiş, Umma, Sippar, Nippur, Şurupak, Lagaş, Girsu, Adab, Uruk ve Ur gibi kentlerde yapılan kazılarda bu çağa ait binlerce ticarî tablet bulunmuştur. Sarayda biriken malları pazarlayan saray tacirleri de vardı. Babil ülkesi, dışarıya dokuma, deri, kurutulmuş balık, tahıl, susam, susam

1. W.F. Leemans, *Handel, Reallexicon der Assyriologie* 4, 1972-1973, s. 78-90.

2. Leemans, *Handel* s. 80 vd.

yağı, yün, at ile doğudan getirilen yarı değerli taşları (kârneol, lapizlazuli gibi) da Mısır ve Suriye'ye ihraç ediyordu.

II. Binde, Suriye ve Filistin'de ticaret çok gelişmiş idi. Ugarit, Ebla, Alalah, Kargamış, Tel el-Mine, Ras İbn-Hani gibi kentler ticaretin getirdiği bir zenginliğe sahiptiler.

Ugarit, Fenike, Filistin kıyıları, Mısır, Hitit İmparatorluğu, Anadolu kıyıları, Kıbrıs, Girit ve Mikenler ile alışveriş yapıyordu.³ Ugarit'te bir Miken kolonisi vardı. Ugarit'e bağlı diğer bir liman da Minet el-Beyda (eski Ma'hadu ?) idi. Ugarit söz konusu ülkeler arasında aracılık rolünü üstlenmişti. Bu ülkelere sağladığı malları birbirlerine aktarıyordu.

Alalah'ta ele geçen tabletlere göre, burada yağ, bira, gümüş, buğday ve fildişi ticareti yapılmaktadır.⁴

Mari, Suriye ile Güney Mezopotamya arasındaki transit ticareti elinde tutuyordu.⁵ Fırat nehri üzerinde bulunduğu için, gemiyle yapılan ticarete de önemli bir yeri vardı. Asur'dan kalay, Hit'ten asfalt, Tilmun ve Kıbrıs'tan bakır, Kargamış ve Emar'dan şarap, Babil'den yağ ve değirmen taşı, Suriye'den tahıl getiriliyor ve ihtiyaç bölgelerine gönderiliyordu. Muhteşem Mari Sarayı, işte bu ticaretin getirdiği zenginliğin üzerinde yükselmişti. Mari'nin Anadolu kentleriyle de ilişkisi olduğu ele geçmiş bazı arkeolojik belgelerden anlaşılmaktadır.⁶ Kargamış'tan Mari'ye gönderildiği anlaşılan bir mektupta, Harşamna (Kayseri'nin doğusunda Uzunyayla ?)'dan yapılan at ithalinden söz edilmektedir.⁷

Kıbrıs, Anadolu ve Suriye-Filistin kıyıları ile yakın bir ilişki içindedir. Neolitik çağda Orta Anadolu'dan obsidien gelmektedir.⁸ Eski

3. M.Heltzer, *Good, Prices and the Organisation of Trade in Ugarit*, Wiesbaden 1978, s. 150 vd.

4. F.Zeeb, Studien zu den altbabylonischen Texten aus Alalah, *Ugarit Forschungen* 23, 1991, s. 405-438.

5. Leemans, *Handel* s. 83.

6. N.Özgüç, Acemhöyük Saraylarında Bulunmuş Olan Mühür Baskıları, *Belleten* XLI /162, 1977, Lev. I, 3; Ö.Tunca, Des inscriptions de sceauxcylindres diverses provenant d'Acemhöyük, *Nimet Özgüç'e Armağan* Ankara 1993, s. 631-2, Lev. 121, 8-9.

7. K.Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kanış Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Ankara 1957, s. 53-54.

8. P.Aström, Early Connection between Anatolia and Cyprus, *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara 1989, s. 15-17.

Tunç Çağı ile birlikte bakır üretimi başlar ve madencilik sanatı Anadolu sanatçıların gelmesiyle gelişir.⁹

Orta Tunç çağının başlarında Giritli tacirler Kıbrıs'a gelirler. Bu çağın ortalarında Megiddo, Ugarit ve el-Lahun'da Kıbrıs seramiği bulunmuştur. Kıbrıs (=Alaşa ?), bakır madeninin bol bulunduğu bir yer olarak tanınmıştır. Bakır ihracından dolayı zenginleşmiştir. Kıbrıs seramikleri Mısır, Suriye, Filistin ve Çukurova'da (Tarsus-Gözlükule, Kabarsa ve Domuztepe) bulunmuştur. Kıbrıs'ta da Habur kapları ile Tel el-Yahudiye testicikleri ele geçmiştir.

Geç Tunç Çağı'nda, Mısır firavunu III. Tutmosis'in, Suriye'yi ele geçirmesiyle Kıbrıs, Mısır hakimiyeti altına girdi. İki ülke arasındaki ilişki dostane idi. Kıbrıs kralı bakır, gümüş, altın yolluyor, Mısır firavunu da altın, abanoz ağacı ve mobilya gönderiyordu. Kadeş Savaşı'ndan sonra Kıbrıs, muhtemelen Hitit İmparatorluğunun eline geçti. Hitit Devleti yıkılıncaya kadar haraç ödeyen bir yer olarak kaldı. Bu haraç, altın ve bakırdan oluşuyordu. Kıbrıs'ın "Base aring and /or White slip Ware" adlı seramikleri Troy, Tarsus, Boğazköy ve Maşat Hüyük'te bulunmuştur.¹⁰

Girit ve Kıta Yunanistan, ticaretlerini deniz yoluyla yapıyorlardı. Önce yakın çevre ile yapılan ticaret, sonları tüm Doğu Akdeniz'e yayıldı.¹¹Girit Batı Anadolu'dan bakır ve altın, Kıbrıs'tan bakır, Suriye'den kalay, fildişi, kemik, steatit taşı, Kilikya ve Kiklat Adaları'ndan gümüş getiriyordu. Özellikle Mısır ile yakın ilişki kurulmuştu. Buradan altın, fildişi, zenci köle, maymun ve güzel kokulu yağlarla dolu taş vazolar ithal ediliyordu. Girit bunların karşılığında nefis taş vazolar ve ritonlar, güzel kokulu yağlar, zeytinyağı, şarap, seramik ve madenî eşyalar ihraç ediyordu.

Mikenler, Girit'i fethettikten sonra, deniz ticaretini de ellerine geçirdiler ve Minos kolonilerini de kullanmaya başladılar. Anadolu kıyılarında Birçok Miken yerleşimi, mezarları ve seramikleri bulunmaktadır.¹²

9. M.Mellink, *Anatolia and foreign relations of Tarsus in the Early Bronze Age*, *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara 1989, s. 323 vd.

10. P.Aström, a.g.e. s. 16.

11. S. Alexiou, *Minos Uygarlığı*, çeviren Dr.E.Tül Tulunay, İstanbul 1991 s. 158 vd.

12. C. Mee, *Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C.*, *Anatolian Studies* 28, 1968, s. 121-156; C.Özgünel, *Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkinlikleri*, *Belleten* XLVII/187, 1984, 637-743; A.Erkanal ve H.Erkanal, *Batı Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Kazı, Panaztepe, Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara, 1987, s. 115-124; M. Korfmann, *Beşik-Yassitepe, ve Beşik Mezarlığı 1985 Önraporu*, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1987, 263-271; M.Korfmann, *Beşik Yassitepe, Beşik-Sivritepe ve Beşik Mezarlığı 1984 Önraporu*, *VII Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara

Fakat Yunanistan'da Anadolu eserleri çok azdır.¹³ Yunanistan'da yapılan kazılarda, Geç Tunç Çağı'nda ithal edilmiş, doğu kökenli yüzlerce eser bulunmuştur. Bulunan 842 eserden yalnız 12 tanesinin Anadolu kökenli olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, belki Mikenlerin ticarî ilişkilerinin Anadolu'dan ziyade diğer ülkelerle olduğu söylenebilir.

Kıyılarımızda bulunan iki gemi batığı (Gelidonya ve Uluburun), bu ticaretin ne denli çok çeşitli malları kapsadığını göstermesi açısından önemlidir.¹⁴ Bu gemilerde bakır ve kalayın dışında, kaplumbağa kabuğu, devekuşu yumurtası, Baltık amberi, abanoz ağacı ve Bolkadağı menşeli kurşuna kadar herşey vardı. Doğu Akdeniz deniz ticareti, Mikenli, Suriyeli, Kıbrıslı, Fenikeli, Mısırlı ve Kenanlı denizcilerin elinde idi.

Önasya'daki bu yoğun ticaret faaliyetleri içinde Hititlilerin rolü nedir? Bu durumu tam manasıyla ortaya koyabilecek yazılı belgelerden ne yazık ki yoksunuz. Boğazköy tabletlerinde yok denecek kadar bir bilgi mevcuttur. Ugarit ve Tarsus belgeleri de biraz yardım etmektedir. Bugüne kadar İç Anadolu'da kazı yapılan ve Hitit dönemi tabakalarına sahip hüyüklerde (Alaca Hüyük, Maşat Hüyük, Ortaköy, Alişar Hüyük, İnandıktepe, Bitik, Eskiyapar, Fraktin, Hacıbektaş H., Hanözü, Asarcık H., Karaoğlan H., Polatlı-Karahüyük, Porsuk H., Topaklı H., Gordion, Kuşaklı H.) özel bir arşive erişilememiştir.

Hatti ülkesi içinde ticaret yapıldığını, kanunlarda Hititli tacirlerden bahsedilmesinden anlıyoruz.¹⁵ Kanunda Hititli bir tacirin öldürülmesi durumunda verilecek cezalar kaydedilmiştir. Ticareti düzenleyen başka bir kanun yoktur.

Hatti ülkesi içinde bir taciri öldüren kişi, 100 *mana* gümüş öder ve tacirin cesedini de teslim etmek zorundadır. Eğer tacir, Pala veya Luvi ülkesinde öldürülürse, katil yine 100 *mana* gümüş öder ve ayrıca malları da tazmin etmek zorundadır. Burada dikkati çeken nokta, Hatti, Pala ve Luvi ülkelerinden söz edilip, başka bir ülkeden söz edilmemiş olmasıdır. Muhtemelen Hititli tüccar, yalnız söz konusu bu üç ülkede alışveriş yapmaya izinliydi. Hititli tacirler dış ülkelere gidemedikleri gibi, Hitit kralları

1986, s. 231-3 res.4. Ayrıca bkz. G.D. Summers, *Tille Höyük 4*, Ankara 1993, s. 45 Lev. 21a.

13. E.H.Cline ve M.J.Cline, "Of Shoes and Ships and Saeling Wax" *International Trade and the Late Bronze Aegean*, *Expedition* 33/3, 1991, s. 46-54.

14. G.F. Bass, *Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks*, *Bronze Age Trade in the Mediterranean* (ed. by N.H. Gale) Göteborg 1991 s. 69 vd.

15. F.İmparati, *Hitit Yasaları*, çeviren E.Özbayoğlu, Ankara 1992, s. 39, 100, 192-195.

yabancı tacirlerin ülkelerine girmelerine de izin vermiyorlardı.¹⁶ Yabancı tüccarın ülke içinde sokulmamasının nedeni, belki Hitit krallarının, Anadolu'nun Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda altın, gümüş ve bakır yönünden sömürüldüğünü anlamalarıdır. Anadolu'da, özellikle altın kaynakları çok azalmıştır.

Hitit ülkesinde ticaretin geri kalmasının sebebi, yalnızca tacirlerin faaliyetlerinin kısıtlanması değildi. Heltzer'e göre, tarım ve hayvancılığın ileri olduğu ülkelerde ticaret daha az gelişmektedir.¹⁷ Hatti halkı da kendi ihtiyaçlarını içerden karşılıyorlardı. Böylece dışardan daha az mal getiriyorlardı. Altın, kalay, fildişi, ve tahıl ençok ihtiyaç duyulan mallardı. Bunlar da askerî seferlerde elde edilen ganimetler, vasal krallıkların gönderdiği yıllık haraçlar ve kralların gönderdikleri hediyelerle karşılanıyordu.¹⁸ Bu da ticaretin zayıf kalmasına sebep oluyordu.

Boğazköy ve Ugarit'te bulunan belgelere göre, Hatti ülkesi ile Suriye arasındaki ticaret, Ura'lı tüccar tarafından yapılmaktadır.¹⁹ Silifke'nin 30 km. kuzeyindeki Olba-Uzuncaburç harabesi olduğu kabul edilen Ura kentinin,²⁰ tacirleri, Ugarit'te toplanan altın, kalay ve tahılı gemileriyle Anadolu'ya taşıyorlardı. Karşılığında kurşun, gümüş, bakır ve belki sedir ağacı tomruğu ihraç ediyorlardı. Altın, Ugarit'e Mısır'dan geliyordu. Belgelere göre, altın, Ugarit'te Hitit ülkesine göre 2,5 kat daha ucuzdu.²¹ Kalay doğudan Mari yoluyla Asur'dan geliyordu. Tahıl Suriye içinden toplanıyor veya Mısır'dan ithal ediliyordu.

Ura'lı tüccar, Hitit devletinin güvencesi altında olup "majestenin tacirleri" olarak nitelendirilmektedir.²² Ugarit'teki hakları bizzat Hitit kral ve kraliçesi tarafından korunmaktadır. Niqmepa'ya III. Hattuşili ve Puduhepa tarafından bir mektup gönderilmiştir.²³ Mektup, Ugarit kralının şikayeti üzerine, Hitit kralı, Ura'lı tacirlerin Ugarit'te kışın kalmalarını ve ev ile arazi

16. A.M.Dinçol, Hititler, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* cilt 1, İstanbul 1984, s. 69.

17. M.Heltzer, *The Metal Trade of Ugarit, Iraq* 39, 1977, s. 208.

18. J.Siegelova, *Metall und Metallurgie; Hethitisch, Reallixicon der Assyriologie*, 8, 1.-2. Lieferung, 1993, s. 113.

19. H. Otten, *Ein Hethitische Vertrag aus dem 15./14. Jahrhundert V. Chr. KBo XVI 47, Istanbuler Mitteilungen* 17, 1967, s. 55-62; H.A.Hoffner, *A Hittite in Epic Style About Merchants, Journal of cuneiform Studies* 22, 1968, s. 34-45; Heltzer, *Goods* s. 153 vd.

20. Olbe, *Pauly-Wissowa* cilt 34, 1937 s. 2399; Dinçol, *Hititler* s. 49.

21. Heltzer, *Metal Trade* s. 206.

22. Dinçol, *Hititler*, s. 70.

23. Dinçol, *Hititler*, s. 49. H.Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C.*, Berlin 1992, s. 138.

almalarını yasaklayan bir emri içermektedir. Bu da Ugarit kralının bu tacirlere Ugarit'te bile sözünün geçmediğini göstermektedir.

Ticaretin varlığını gösteren diğer bir delil de mühür ve bullalardır. Bugüne kadar gerek kazı gerek satın alma yoluyla müze ve koleksiyonlara yüzlerce mühür ve bulla girmiştir.²⁴ Bunların arasında Hitit kral ve kraliçelerine ait olanlar vardır. Ayrıca yöre beylerinin, prens, saki, kâtip, rahip, rahibe, arabacı ve "zanaatkârların başı" gibi ünvanları taşıyan kişilerin de mühür ve mühür baskıları bulunmuştur. Sadece kişilerin adları yazılı olup ünvan veya meslekleri belirtilmemiş olan erkek ve kadın mühürleri de mevcuttur. Bunların bir kısmının tacirlere ait olması mümkündür.

Hatti ülkesinde kazı veya satın alma yoluyla ele geçmiş yabancı eserlerin sayısı da fazla değildir. Bulunan eserler Mısır,²⁵ Miken,²⁶ Kıbrıs,²⁷ Asur²⁸ ve Suriye²⁹ kökenli eserlerdir. Fakat bu eserlerin ticaret yoluyla gelip gelmedikleri belli değildir. En azından Miken ve Kıbrıs eserlerinin alışveriş yoluyla geldikleri düşünülebilir.

Sonuç olarak;

1. Hitit, Pala ve Luvi ülkelerini kapsadığını sandığımız iç ticaret Hititli tücarın elinde idi ve Hitit kanunlarınca korunuyordu. Fakat bu tacirlerin kendi kârları için mi, yoksa saray için mi çalıştıkları belli değildir. Elde çivi yazılı özel tablet arşivlerin olmaması, belki bu ticaretin zayıf olduğunun kanıtı olabilir.

24. A.M.Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992, s. 68 vd, 199 vd.

25. H.Z.Koşay, *Alaca Hüyük Hafriyatı* 1936, Ankara 1938, s. 59, Lev. XLIV, Al/a 88. H.Z. Koşay ve M.Akok, *Alacahüyük Kazısı 1940-1948*, Ankara 1968, s. 64 Lev. 31 Al/i 94. R.M.Boehmer, *Die Kleinfunde aus der Boğazköy*, Berlin 1972, s. 179 Lev. LXV, 1860, s. 208 Lev. LXXX, 2159, s. 211 Lev. LXXXII, 2179. R.M. Boehmer, *Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Boğazköy*, Berlin 1979, s. 46 Lev. XXVIII, 3620.

26. N.Özgüç, Fraktin Eserleri, *Bulleten XIX/73*, 1955, s. 297, res. 23. R.M.Boehmer, *Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Boğazköy*, s. 47 Lev. XXVIII, 3624. T.Özgüç, *Masat Höyük Kazıları ve Çevre Araştırmaları*, Ankara 1978, s. 28, 66, Lev. 127-128 83-84 T. Ö.Bilgi ve A.Dinçol, An Unique Spearhead from Sadberk Hanım Museum, *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara 1989, s. 29-32. Ö.Bilgi, A Shaft-Hole Axe from Amisos, *Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, 253-4.

27. Bkz. dipnot 8.

28. R.M.Boehmer, *Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Boğazköy*, s. 54, Lev. XXXIII, 3727, 3728.

29. A.Geiger, Ein Schwertheft aus dem Tempelviertel der Oberstadt von Boğazköy-Hattuşa, *Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, s. 213-217.

2. Dış ticaret Suriye'ye dönüktür. Ugarit yoluyla ihtiyaçlar karşılanıyordu. Yabancı tacirler Hatti ülkesine sokulmuyor, Ura'lı tacirler dışardan getirilen malları yurda taşıyorlardı.

3. Mikenler, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki limanları kullanarak Hititliler ile ticaret yapıyorlardı.

4. Hititlilerin deniz ticaret filoları yoktu ve Doğu Akdeniz ticaret faaliyetlerine vasaal krallıkların (Kizzuvatna, Ugarit gibi) gemileriyle katılıyorlardı.

Kısaca söylemek gerekirse, Hitit döneminde ticaret, Asur ticaret Kolonileri Çağı'na göre çok zayıftı. İleride yapılacak kazılarda bulunacak belgelerle bu durumun daha iyi açıklanacağına inanıyoruz.

